INDEX

LECTIONVM

QVAE

AVSPICIIS REGIS AVGVSTISSIMI

GVILELMI SECVNDI

IMPERATORIS GERMANICI

IN

VNIVERSITATE LITTERARIA

FRIDERICA GVILELMA

PER SEMESTRE AESTIVVM

A D. XVI. M. APRILIS VSQVE AD D. XV. M. AVGVSTI A. MDCCCXCIV

1894

HABEBVNTVR.

Vahlen

De emendando Minucii Felicis Octavio

Vahlen

BEROLINI

IMPRESSIT GVSTAVVS SCHADE (OTTO FRANCKE).

VNIVERSITATIS LITTERARIAE

FRIDERICAE GVILELMAE

RECTOR ET SENATVS.

Periucundus libellus est M. Minucii Felicis cui Octavii nomen inscripsit eius quem cum Caecilio fidei christianae osore de veri dei cultu se praesente et arbitro facit contendentem. Quo sermone non sane nimis subtilibus rationibus aut invictis argumentis christianam religionem superstitione Romana superiorem esse demonstratur, quamquam ne illud quidem ingratum est aspicere quo maxime genere probandi et redarguendi illa aetate quibusve maledictis aut conviciis inter se utriusque sectae comites digladiari soliti sint; sed quae disputantur, ea omnia exquisita sermonis elegantia, nonnumquam artificiosius perpolita, dicuntur, ut licet passim veterum imitationem, Tullianam imprimis, agnoscas, tamen haec nativum quendam leporem orationis prae se ferre videantur, quo qui legant non possint non valde delectari. Quo magis dolendum est hunc libellum unius codicis fide niti non optime scripti sed iam multifariam librariorum incuria depravati: quorum errorum bonam partem indefessa plurimorum criticorum studia per tria saecula in hunc libellum collata feliciter sustulerunt; sed restant non ita pauca quae aut nondum suo emendandi genere sanata sunt aut falso temptata, cum integra sint, interpretis munus requirunt quo ab iniuria criticorum, si fieri possit, vindicentur. Ex utroque genere hac reveniente scribendi necessitate nonnulla promere paucisque disceptare volumus, ita rati, posse etiam in huius generis et aetatis libro exemplis doceri quid severitas argumentandi poscat aut repudiet, et cum subinde accidat ut ad huius scriptoris consuetudinem declarandam tuendamve latius vagemur, continget fortasse etiam ultra huius libelli cancellos quod utile sit afferre.

I. Incipimus autem, quoniam ordinem disputationis Minucianae sequimur, a levioribus duabus quaestionibus. Leve est enim quod in his verbis quae in exordio sunt sermonis Caeciliani c. 5, 2

> *proinde si mihi quasi novus aliqui et quasi ignarus partis utriusque considas, nullum negotium est patefacere omnia in rebus humanis dubia incerta suspensa magisque omnia veri similia quam vera*

alterum *omnia* variis modis vexarunt. Fuit qui vocem delendam esse censeret. Probe: abesse enim potuit; quis negat? Alter *omnino* maluit reponi: ne id quidem ferri non potuit, quamquam iis locis, quibus hoc commentum suum probare studuit Cornelissenus, non multum adiuvatur et paulo fortasse deterius est eo cuius locum obtinere iubetur. Usenero placuit Kiesslingii sui *somnia*, quod specie paulisper decipere potuit, curiosius inquirenti patefaciet ipsum se in hanc orationem non quadrare. Novam viam ingressa Baehrensii sagacitas addendo, non delendo aut mutando Minucii verba integrari sibi persuasit; qui cum ita edidit *magisque omnia* [de his iudicia] *verisimilia quam vera*, duplicem sententiarum ordinem effecit et sic *omnia*, quia non eadem quae ante significaret, firmari iudicavit: in qua re testimoniis quidem ab eo allatis nos nihil movemur. Denique exstitit qui *magisque obvia verisimilia q. v.* scribendum proponeret, quod veremur ne non multis placiturum sit. Videmus varietatem opinionum. *Quid sequar aut quem?* At nobis primum videtur discrimen illud a Baehrensio in sententiam inlatum falso inferri, ut pars altera de rebus humanis, altera ab ipso additamento reficta de iudiciis hominum valeat: nam et prior pars de iudiciis accipi (cf. c. 14, 5) nec altera non etiam de rebus potuit intelligi: ita quemadmodum recte dicitur *omnia in rebus humanis dubia incerta suspensa* esse, non minus recte dici poterat *omnia in rebus humanis veri similia magis quam vera*, velut Livius Anicii triumphum cum triumpho Aemilii Pauli conferens scribit (45, 43, 2) *similia omnia magis visa hominibus quam paria*, h. e. *mehr nur ähnlich als gleich:* premitur enim prius ut apud Minucium. Quod si recte iudicamus consequens est, ut alterum *omnia* abesse quidem, uti diximus, totaque sententia uno ordine decurrere potuerit *omnia in rebus humanis dubia incerta suspensa magisque veri similia quam vera*, sed nunc cum adsit, hoc unum sit defendendum non semel quod satis erat sed bis esse *omnia* positum. Quod quamquam ex eo genere est, in quo scriptoris libertati aliquid concedendum videatur, cum praesertim ne causa quidem lateat, in hac oratione cur addi maluerit quam omitti, tamen quae est criticorum contumacia nihil egisse existimabimur, nisi forte contigerit, ut exempli vi, cui plus tribui quam argumentandi probabilitati solet, opinionem nostram confirmemus. Sed Cicero, qui ita scribit (de nat. deor. 1, 20, 54) *quis enim non timeat omnia providentem et cogitantem et animadvertentem et omnia ad se pertinere putantem curiosum et plenum negotii deum,* cum uno *omnia* defungi posset, maluit in hac exigua differentia orationis suum utrique sententiae inserere. Qui idem cum scribit (Acad. post. 1, 12, 44) *omnes veteres . . ut Democritus, in profundo veritatem esse demersam, opinionibus et institutis omnia teneri, nihil*

veritati relinqui, denique omnia tenebris circumfusa esse dixerunt, tantum vel in oratione diversa probare potest, ne a Minucii quidem sententia esse cur duplex *omnia* alienum habeatur. Quamobrem hoc nos damus Minucio, ut bipertitam cum sententia orationem geminato *omnia* efficeret; qui cum ita verba ordinaverit *magisque omnia,* cum posset *et omnia magis veri similia,* varietati positus, quam impensa opera sequi solet, scite consuluit.

Alterius quaestionis argumentum, quam esse ex levioribus diximus, ex c. 11, 8 petimus, ubi Caecilius christianorum spem reviviscendi post mortem irridens haec dicit

> *et tamen tanta aetas abiit, saecula innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis vel Protesilai sorte remeavit horarum saltem permisso commeatu, vel ut exemplo crederemus?*

In quibus *horarum* non satisfacere sententiae opinati olim aut *trium* aut *paucarum* addendum putarunt; quibus adsentiens Halmius defectus quidem indicium eo loco fecit, in praefatione autem scribit (p. XI) '*horarum* per se ipsum id significare non posse quod sententia requirat *horarum aliquot commeatu.*' Fuerunt quidem postea qui nihil moverent aut nihil addendum esse affirmarent; sed cum novissimus editor, eadem cum Halmio persuasione ductus, non leniter haec ad suum arbitratum reformaverit, *horarum saltem permisso commeatu trium, ut exemplo crederemus,* fortasse non inutile est, de re verbo admonere. Certo enim, nisi fallit opinio, probari potest, errasse cum superioribus Halmium, quod *horarum commeatum* negabat ea vi poni posse ut intelligeretur *horarum paucarum commeatus.* Sic enim Suetonius locutus est vit. Neronis 37 *mori iussis non amplius quam horarum spatium dabat,* ubi in libris quibusdam deterioribus, quos Rothius affert, aut *duarum* aut *III* ante *horarum* insertum legitur, quorum hoc F. A. Wolfius probavit, utrumque suo iure sprevit Rothius, et iam olim Ernestius *horarum spatium* esse *horarum aliquot* recte adnotarat. Eodemque modo Suetonius iterum scripsit vit. Domitian. 3 *inter initia principatus cotidie secretum sibi horarum sumere solebat nec quicquam amplius quam muscas captare;* et hic quidem magnus Casaubonus *horarum III* scribi iussit, Wolfius autem *secretum horarium* maluit, quae vox nihili est, uterque praeter morem in re simplici et aperta lapsi. Minucii nemo memor fuit in Suetonio ut in Minucio nemo Suetonii: putamus autem haec tria exempla codicum auctoritate firmata satis sibi invicem praesidii praebere. Sed Wolfio ut satisfiat, qui dubitabat non magis quam *horarum spatium* ab ullo scriptore *dierum, annorum spatium,* positum esse, hoc memoramus, Iustinum, quamquam nonnumquam *interiectis paucis diebus* scribit, ut Livius loqui solet, saepe tamen et saepius fortasse *interiectis diebus* dixisse, velut, ne desiderentur loci, 3, 7, 5; 5, 10, 8; 18, 1, 11; 18, 7, 9, multis aliis, idem *interiecto tempore* (18, 3, 18) et *legati Gallorum qui ante menses Romam incenderant* (20, 5, 4). Apud Minucium autem si relinquenda sunt verba tradita *horarum saltem permisso commeatu,* eo magis apertum est in proxima sententia *vel ut* (*uelud* cod.) *exemplo crederemus* particulas *vel ut,* quibus Baehrensius abutitur ut refingat numerum *horis* addendum, alii aliter mutarunt,

temptandas non esse, quae et probabilem sententiam habent et exemplo firmantur, Ciceronis de re publica (2, 40, 67) *est tibi ex iis ipsis qui adsunt bella copia vel ut a te ipso ordiare.*

II. Posteaquam Octavius c. 19 usque a Thale Milesio de deorum natura philosophorum sententias enumeravit, rationem concludens his verbis desinit 20, 1

> *Exposui opiniones omnium ferme philosophorum quibus inlustrior gloria est, deum unum multis licet designasse nominibus, ut quivis arbitretur aut nunc christianos philosophos esse aut philosophos fuisse iam tunc christianos.*

Paene mirum est, hanc orationem superiorum nemini quod sciamus scrupulum iniecisse neque Halmio: pendet enim infinitivus *deum . . designasse,* qui ab *exposui* regi non potest neque ulla probabili ratione explicari. Quod qui intellexerunt, Baehrensius, cum ita edidit *exposui opiniones omnium ferme philosophorum quibus inlustrior gloria est, deum unum multis licet designantium nominibus, ut q.* ex prava oratione emendando deteriorem effecit, Cornelissenus autem cum scribit *exposui opiniones omnium ferme philosophorum quibus inlustrior gloria, et deum unum multis liquet designasse nominibus,* hoc quidem verissime perspexit, hanc non unam esse sed duas sententias, quas tamen non apte per *et* coniunctionem copulavit neque *liquet* verisimili coniectura ex *licet* restituit, qua concessiva particula nihil erat ad hanc orationem accommodatius. Itaque nos hoc tenentes duas esse sententias alteram integram esse statuimus, alteram initio mancam: *exposui opiniones omnium ferme philosophorum quibus inlustrior gloria est:* * * * *deum unum multis licet designasse nominibus, ut quivis* etc. Quod ubi agnoveris, ne de supplemento quidem ambigi potest quo ruptus orationis tenor reficiatur. Etenim sic scripsisse Minucium suspicamur:

> *Exposui opiniones omnium ferme philosophorum quibus inlustrior gloria est:* [deprehendimus eos] *deum unum multis licet designasse nominibus, ut quivis arbitretur aut nunc christianos philosophos esse aut philosophos fuisse iam tunc christianos.*

Quo facto et causa omissi verbi patefacta est et Minucium intelligimus eadem paene orationis forma desinere qua orsus erat: initio enim huius partis sic scripserat (19, 3) *recenseamus si placet disciplinas philosophorum: deprehendes eos, etsi sermonibus variis, ipsis tamen rebus in hanc unam coire et conspirare sententiam.* Neque secus idem, ut consuetudinem agnoscas, 7, 2 *specta de libris memoriam: iam eos deprehendes initiasse ritus omnium religionum.* Qui *deprehendendi* verbum etiam hunc in modum posuit (35, 5), *quamvis in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores deprehendemur.* Nam quod in hac oratione simili illis quidem sed prolixiore (33, 4. 5) *scripta eorum relege, Flavii Iosephi, vel si Romanis magis gaudes, ut transeamus veteres vel Antonii Iuliani de Iudaeis require: iam scies nequitia sua hanc eos meruisse fortunam nec quicquam accidisse quod non sit iis, si in contumacia perseverarent, ante praedictum: ita prius eos deseruisse comprehendes quam esse desertos*

fuit qui non *comprehendes* sed *deprehendes* scripsisse Minucium opinaretur, coniectura non inepta est sed non necessaria.

Redimus illuc, unde deflleximus: in capite enim 20, cuius primam sententiam emendare conati sumus, quae deinceps exponuntur, ea difficultatibus quibusdam gravioribus laborant, partim codicis vitio ortis, aliis criticorum opera partis, qui disputationis iter parum diligenter attendentes decepti videntur, ut etiam quae aperta erant ultro obscurarent. Quae primum infra ponimus sic uti scribenda esse ducimus.

Quodsi providentia mundus regitur et unius dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas imperitorum fabellis suis delectata vel capta ad errorem mutui rapere consensus, cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus et rationis et vetustatis adsistit auctoritas. 3. Maioribus
5 *enim nostris tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint etiam alia monstruosa, mera miracula, Scyllam multiplicem, Chimaeram multiformem, et Hydram felicibus vulneribus renascentem et Centauros equos suis hominibus implexos, et quicquid famae licet fingere, illis erat libenter audire; 4. quid illas aniles fabulas, de hominibus aves et feras*
10 ** *homines et de hominibus arbores atque flores? quae si essent facta, fierent; quia fieri non possunt, ideo* [nec fiunt] *nec facta sunt. 5. Similiter erraverunt erga deos quoque maiores nostri: improvide creduli rudi simplicitate crediderunt; dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis*
15 *detinere, sacra facta sunt quae fuerant adsumpta solacia.*

Itaque demonstrata philosophorum cum christianis de deo conspiratione Octavius sic ratiocinari pergit, non esse quod antiquitati quae fabellis suis delectetur tantum tribuatur, ei ut assentiantur omnes, quippe quae ipsa philosophorum suorum decretis refellatur, cum praesertim maiores non solum in deorum cultu sed etiam in aliis rebus multis miram quandam credulitatem probaverint. Nimirum haec Octavius respondet ad ea quae Caecilius dixerat (6, 1) *quanto venerabilius ac melius antistitem veritatis maiorum excipere disciplinam, religiones traditas colere . . prioribus credere* eqs. Quodsi recte illarum sententiarum cohaerentiam evolverimus, perspicuum fit illa quae tradita sunt in codice (4. 5) *maioribus enim nostris tam facilis in mendaciis fides fuit ut temere crediderint etiam alia monstruosa, mira miracula* non ita ut oportebat tractari a doctis. In quibus illud quidem olim Oehlerus intellexit, non *mira* sed *mera miracula* scribendum fuisse: sic Gellius locutus est (14, 6, 3) *at quae ibi scripta erant, pro Iuppiter, mera miracula;* Cicero quidem (ad Att. 4, 7, 1) *mera mihi monstra nuntiarat.* Sed Halmius, qui Oehleri inventum ne memoravit quidem, maluit de Vonckii opinione edere *temere crediderint etiam talia monstruosa miracula,* iisdemque vestigiis insistentes recentissimi, Cornelissenus Baehrensiusque, haec *temere crediderint etiam* (sive *et*) *animalia monstruosa, mera miracula* restituenda curaverunt. A quibus nos ita discedimus, ut quidquid de illis conaminibus iudicatur, quorum hoc

posterius ne ferri quidem posse videtur, nihil certius esse existimemus quam verum esse quod in codice scriptum est *alia.* Etenim credulitatem veterum qua in accipiendis diis versari soliti sint ita Octavius declarat ut eosdem etiam alia monstruosa leviter credidisse affirmet; quibus expositis et exemplorum copia comprobatis, tandem repetit id cuius ea causa explicata sunt (11): *similiter erraverunt erga deos quoque maiores nostri: improvide creduli rudi simplicitate crediderunt;* quae qui contulerit cum illis superioribus (4. 5) intelliget, quanto opere iis tota oratione respondeant, et verum esse dabit quod dicimus circuitu quodam disputationem a credulitate maiorum in aliis converti ad similem eorundem credulitatem quam prae se ferebant in diis atque numinibus constituendis. Sed verba quae hanc sententiam habent, non ita scripta sunt in codice, ut supra posuimus: putabamus enim haec quae codex exhibet *similiter ac vero erga deos* (12) cet., quae prava sunt, facili errore ex illis nata esse quae scribenda coniecimus; quae si sic exarata erant de more *ſimiliterraveř erga deos,* apparet, quid negligentis librarii oscitantiam fefellerit. Ceterum aptius verbum quam quod suasimus *erraverunt* inveniri non potest*), et has duas esse sententias, quas secrevimus, ipsa orationis conformatio manifesto indicat.

In exemplis incredibilium miraculorum, quae Octavius enumerat, ut mittamus alia quae interpretis curam poscere videantur, unum perstringemus brevi, illud quod extremo loco positum est (9): *quid illas aniles fabulas, de hominibus aves et feras * * * homines et de hominibus arbores atque flores? quae si essent facta fierent; quia fieri non possunt, ideo* [nec fiunt] *nec facta sunt.* Quae duobus locis manca esse visa sunt: altero addidimus quae abesse putabamus, *nec fiunt,* eaque facile ante *nec* alterum omitti poterant; quibus adiectis ratio concludendi absolvitur, si quidem ex eo quod illa fieri non possunt utrumque colligitur, nec fieri neque facta esse; nec dissimile genus ratiocinandi est apud Ciceronem de div. 2, 46, 97 *si enim esset factitatum, non esset desitum; neminem autem habemus auctorem qui id aut fieri dicat aut factum sciat.* Altero loco interstitium indicavimus, explere ausi non sumus; sed tamen ita censemus, cum oratio incipiat *de hominibus aves et feras,* deinde rursus plene dicatur *de hominibus arbores atque flores,* haec non continua fuisse (alioquin satis erat dici *de hominibus aves et feras, arbores atque flores*) et interpositum *homines* indicio esse medium quiddam interiectum fuisse; quod quale fuerit si quaeritur, idem *homines* indicat mutationis exemplum non eiusdem sed contrariae fuisse, cuius in hac causa non deterior usus erat; velut exempli causa si ponas *de hominibus aves et feras* [et de lapidibus] *homines et de hominibus arbores atque flores,* sententiae non inepte consultum videatur; et si hariolando ulterius progredi libeat, etiam aequabilitati orationis satisfieri possit, cui multum tribuere solet Minucius, mutilataeque sententiae causa

---

*) Videmus Dombartum quoque in editione a. 1881 p. 132 de verbo *erraverunt* restituendo cogitavisse, sed ita ut ex *crediderunt* recuperaretur, quod verbum abesse non potest; neque satis simplicitati emendandi illo modo prospectum videtur.

aperiri cum ita scripseris *de hominibus aves et feras* [et de lapidibus ac dentibus ferae] *homines et de hominibus arbores atque flores.* Non commendamus coniecturam, viam significare volumus, qua via vera emendatio inveniri possit. Nam quae adhuc temptarunt docti, a sana ratione longius videntur abesse. Verba *factas esse* desiderari putant, quae non magis requiruntur quam ad illam interrogationem *quid illas aniles fabulas* verbum *loquar* adiiciendum est. Quae vero Baehrensius excogitavit, Hieronymi etiam testimonio abusus, quo nihil probatur, concessam coniiciendi libertatem excedunt. Sed ea pluribus refellere non est necessarium.

III. Octavius in eo occupatus ut Euhemeri maxime rationibus usus doceat deos haberi qui fuerint homines haec de Saturno refert c. 21, 5.

> *Is itaque Saturnus Creta profugus Italiam metu filii saevientis accesserat et Iani susceptus hospitio rudes illos homines et agrestes*) multa docuit ut Graeculus et politus, litteras imprimere, nummos signare, instrumenta conficere. Itaque latebram suam quod tuto latuisset vocari maluit Latium*
> 5 *et urbem Saturniam dedit de suo nomine et Ianiculum Ianus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt.*

Ita codex, in quo *dedit* (5) falso scriptum est; quod tamen per tot conamina criticorum nondum videtur ad suam integritatem revocatum. Prae ceteris placuit Useneri inventum *idem,* quod et Halmius recepit neque Baehrensius repudiavit. Quo pronomine Saturnus non incommode sed sine necessitate denuo designatur, ad orationis formam nihil confert. In qua nos duae res potissimum male habent, prima, quod *de suo nomine,* quae verba cum *reliquerunt* coniungi non possunt, non habere videntur quo niti possint, altera, quod *uterque* post Saturnum Ianumque ante significatum in eadem sententia parum apte infertur, ut eo indicio colligi possit, haec non unius ambitu sententiae comprehendi. Prius illud incommodum Dombartus persensit et evitavit cum *indito de suo nomine* proponeret, quod Cornelisseno probavit, alteri non consuluit. Nos utrique ut prospiciamus, codicis vestigia prementes, pro pronomine verbum, non *dedit* quod ille habet sed quod non longe ab eo discedit *condidit* restituimus; quod si in codice exaratum erat, ut solet, *c̄didit,* in promptu erat ansa erroris qui *dedit* procreavit: quo modo apud Senecam in codice Ambrosiano dialogorum ut saepe scribitur *c̄ligaturum, ꝯpulit, c̄temnit,* similia, ita de ira 3, 36, 4 extr. *rectorem,* quod debebat esse *correctorem* h. e. *c̄rectorem.* Quod si scripsit ita Minucius, ut putamus, *et urbem Saturniam condidit de suo nomine et Ianiculum Ianus,* dicendi

---

*) *rudes* et *agrestes* componit, ut c. 12, 7 *satis est pro pedibus aspicere maxime indoctis inpolitis, rudibus agrestibus,* ubi *rudibus* Baehrensius delevit, ut tria sint, quae nobis duo paria esse videntur, velut 12, 2 *egetis algetis, opere fame laboratis,* quae item eodem consilio Baehrensius deformavit; duo paria voluit Minucius etiam c. 24, 1 *sciunt norunt, inculcant insident;* quamquam editores ea non ferunt; et saepe alibi Minucius similia comparavit, *imperant regnant, pallidi trepidi, patitur dissimulat, uri cremari, mortuis extinctis,* quae omnia aut aliter explicantur aut corrigendo, delendo, transponendo removentur.

genus secutus est quo Iustinus utitur cum scribit (43, 1, 12) *cum Aeneas iure victoriae utroque populo potiretur, urbem ex nomine uxoris Lavinium condidit*, et Hyginus fab. 186 extr. *qui in Propontide ex suo nomine condiderunt Boeotus Boeotiam, Aeolus Aeoliam**). Accedit quod Minucius, qui haec quae scribit (4) *latebram suam quod tuto latuisset vocari maluit Latium* ex Vergilio sumpsit qui dicit (Aen. 8, 322)

Latiumque vocari
maluit his quoniam latuisset tutus in oris,

etiam illa, si verum est quod proposuimus, ad exemplum Vergilianum videri potest conformasse, apud quem eodem tenore (Aen. 8, 357) haec habentur

hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit urbem,
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Quantam autem familiaritatem Minucius cum Vergilii carminibus contraxerit, vel illa documento sunt quae c. 19, 1. 2 exponit: de quibus quia videmus cum ab aliis tum a novissimo editore parum recte iudicari, in transcursu dicemus breviter. Etenim cum ita dicat Minucius

Audio poetas quoque unum patrem divum atque hominum praedicantes et
talem esse mortalium mentem qualem parens omnium diem induxerit. Quid
Mantuanus Maro? nonne apertius proximius verius principio ait caelum
ac terras et cetera mundi membra spiritus intus alit et infusa mens agitat,
5 *inde hominum pecudumque genus et quicquid aliud animalium? Idem alio*
loco mentem istam et spiritum deum nominat. haec eius verba sunt
deum namque ire per omnes
terrasque tractusque maris caelumque profundum,
unde homines et pecudes, unde imber et ignes,
10 *Quid aliud et a nobis deus, quam mens et ratio et spiritus praedicatur,*

priorem istum locum paulo liberius formavit ad ea quae in Aeneidos sexto leguntur a v. 724

principio caelum ac terras camposque liquentes
lucentemque globum lunae Titaniaque astra
spiritus intus alit totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.
inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus,

alterum quem ad verbum affert sumpsit ex Georgicon quarto (221)

deum namque ire per omnia
terrasque tractusque maris caelumque profundum:
hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum;

---

*) In Origine gentis Romanae quod scribitur c. 9, 4 (*Aeneam*) *Aenum ex suo nomine condidisse* ad superiorum usum formatum est. Ceterum Minucius quod *de suo nomine* maluit quam *ex*, adamavit illam prae hac praepositionem etiam alibi, velut c. 20, 4; 21, 10; 25, 5 *de manubiis* et c. (*ex manubiis, ex praeda*, apud Gellium 13, 25); 33, 3.

sed qui ibi tertius est, eum Minucius non attulit, attulit qui sententiam similem habet Aeneidos 1, 743

unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes.

Quid hic interpolati? Erravit scriptor et ex versibus duobus qui eius menti haerebant similem sententiam habentibus non eum posuit quem debuit sed eius comparem; nam sententiam ipsam quae est in ambobus quod abesse noluit, non magis mirum est quam quod eandem superiore loco (5) non praetermisit, quae praesertim faciat ad scriptoris consilium hoc quoque docentis omnia esse a deo uno procreata. Quamobrem versum mancum qui est apud Minucium, *unde homines et pecudes,* editores confidenter supplere et corrigere debebant: error enim librarii manifestus est: *unde homi*[num ge]*nus et pecudes;* neque vero credibile vel interpolatorem, nedum Minucium ipsum, mutilum versum maluisse quam integrum apponere. Non minus certa est Minucii imitatio Vergiliana in iis quae c. 23, 6 de Iovis fulmine cum Aeneae armis in incude fabricato narrantur: quae ad Aeneidos octavi versus inde a 423 redire vel illa de Aeneae armis memorata produnt. Quorum cum nihil perspexisset Baehrensius, non solum cum Halmio de Ursini opinione Minucii verbis *Vulcanum* inculcavit, ubi Vulcani partes nullae esse poterant (neque enim Vulcanus fabricatur Iovis fulmen aut Aeneae arma, sed Cyclopes Vulcani operae, id quod vel Minucii ipsius narratio subindicat, et praeter Vergilium Cicero testatur de div. 2, 19, 43), sed, ne quod vestigium veri exstaret, verba *cum Aeneae armis* ea qua praestabat facilitate mutavit in haec *sub Aetnae antris.*

Sed nobis illuc redeundum est. Si enim recte *condidit* recuperavimus, habemus quidem quas volebamus duas sententias sed eas inter se non colligatas, *et urbem Saturniam condidit de suo nomine et Ianiculum Ianus: ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt;* et dubitatio suboritur, potuerintne eae sic seiunctae stare an fortasse vinculi quiddam detritum sit quo vinculo haec iuncta esse auctor voluerit. Orationi hoc modo melius consuletur idque commendatur facilitate restituendi: iunctura enim quamquam non uno modo reparari poterat, nihil tamen probabilius quam *que* particulam, ibi ubi facillime potuit, praetermissam, Minucium autem scripsisse

et urbem Saturniam condidit de suo nomine et Ianiculum Ianus ad memoriamq; uterque posteritatis reliquerunt.

Quod ne quis a Minuciana oratione respui arbitretur, videantur quae 17, 2 scripsit *prona in terramque vergentia* et quae 3, 4 *sensim itaque tranquilleque progressi.*

IV. Ut redarguat quae Caecilius c. 6, 2 de imperio Romano per religionem et deorum cultum aucto et fundato affirmavit, Octavius c. 25 haec de initiis Romanis impietate ac scelere praecipue insignibus refert.

Nimirum insignis et nobilis iustitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est. 2. Nonne in ortu suo et scelere collecti et muniti immanitatis suae terrore creverunt? Nam asylo prima plebs congregata est: confluxerant perditi, facinerosi, incesti, sicarii, proditores, et ut
5 *ipse Romulus imperator et rector populum suum facinore praecelleret,*

parricidium fecit. Haec prima sunt auspicia religiosae civitatis. 3. Mox alienas virgines iam desponsatas iam destinatas et nonnullas de matrimonio mulierculas sine more rapuit violavit inlusit et cum earum parentibus, id est cum soceris suis, bellum miscuit, propinquum sanguinem
10 *fudit. Quid irreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius?*

Haec exscribenda erant ut iudicari posset de extrema voce, quae est *tutius;* quae compluribus deinceps editoribus magnae offensioni fuit quamque variis, ut fit, commentis corrigere temptarunt: *atrocius*, *turpius*, *taetrius*, *astutius*, coniecturarum seges est in hoc fundo natarum. Quorum tamen nihil est, quod ex ipsa sententia aliquid firmamenti nanciscatur; nam his epithetis cum *confidentia sceleris* nihil esse communionis apparet. Qui vero sententiam intentius perspiciet ac pertemptabit, nullo negotio intelligere poterit, ad *sceleris confidentiam* apte referri non posse nisi unum, *tutius*: quippe scelus ipsum *tutum* reddere confidentia sceleris solet. In hanc sententiam Cyprianus scribit ad Demetrianum c. 11 (vol. 1 p. 358 Hart.) *in latronibus est utcumque aliqua scelerum verecundia, avias fauces et desertas solitudines diligunt, et sic illic delinquitur, ut tamen delinquentium facinus tenebris et nocte veletur. Avaritia palam saevit et ipsa audacia sua tuta in fori luce abruptae cupiditatis arma prostituit.* Nec vetustiores non similia saepius expresserunt, velut apud Senecam in Agamemnone Clytaemnestra ita secum deliberat (115)

da frena et omnem prona nequitiam incita:
per scelera semper sceleribus tutum est iter,

et Sallustius cum in Iugurtha c. 31, 13 *pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse pro munimento habent: ita quam quisque pessime fecit tam maxime tutus est;* tum in oratione Lepidi (6) haec de Sulla dicit: *quin solus omnium post memoriam humani generis supplicia in post futuros composuit, quis prius iniuria quam vita certa esset, pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit, dum vos metu gravioris servitii a repetenda libertate terremini;* et in oratione Macri tr. pl. (13) *nunc animum advertere et nisi viceritis, quoniam omnis iniuria gravitate tutior est, artius habebunt.* Vel talia quale hoc est apud Livium (25, 38, 18) *scio audax videri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quaeque consilia tutissima sunt,* ad declarandum dicendi genus, de quo agimus, non inutilia sunt. Sed quid nos aliena? Minucius ipse sibi subsidio est, qui paulo ante (3) eandem sententiam verbis quidem aliis extulit, *muniti immanitatis suae terrore.* His nobis quidem satis probatum videtur, Minucium nihil aliud scribere potuisse quam quod est in codice *tutius.* Nisi quod comparativus displicebit, unde omnis orta dubitatio videtur. Quasi vero Minucius scripsisset *quid audacius, quid tutius*, aut summa vis sententiae in *tuto* esset ac non in *confidentia sceleris,* quae non longe distat ab impudentia (cf. Cic. pro Caec. 1, 2). Itaque hoc dicit, *quid audacius, quid impudentius*, aut *quid magis ita perpetratum est, ut ipsa confidentia sceleris scelus tutaretur.*

In iis quae praecedunt aegre ferimus quod Usenero obloquendum est, qui in his quibus Sabinarum raptus describitur (7) *mox alienas virgines iam desponsatas iam destinatas et nonnullas de matrimonio mulierculas sine more rapuit violavit inlusit* verba *iam desponsatas* damnavit ut spuria; id quod ille non Halmio quidem ut videtur aut Dombarto, sed H. Sauppio, sed Cornelisseno Baehrensioque, postremis editoribus, probavit. Nos ita sentimus, quae in translato dicendi genere Cicero de harusp. resp. 3, 6 in hunc modum copulavit *accedit etiam quod exspectatione omnium fortissimo et clarissimo viro, T. Annio, devota et constituta ista hostia esse videtur, cui me praeripere desponsam iam et destinatam laudem, cum ipse eius opera et dignitatem et salutem recuperarim, valde est iniquum*, ea nihil impedire quominus suo proprio sensu a Minucio composita statuamus, ita quidem ut anaphora adhibita vim rhetoricam non leviter extolleret, *iam desponsatas iam destinatas*. Nam quod *desponsam* Cicero, *desponsatas* Minucius scribit, temporum discrimen agnoscitur; quae enim vetustioribus *desponsa* erat, eandem posteriores *desponsatam* appellabant; itaque ad superiorum usum Festus (146, 24 Th.) ait *cum desponsa est,* ad posteriorum Paulus (p. 147) *cum puella desponsaretur.* Sed de anaphora tam in similibus, tam paribus si quis dubitet, ut mittamus talia vel Ciceronem non refugere, velut Acad. prior. 2, 24, 75 *videorne tibi, non ut Saturninus nominare modo inlustres homines, sed etiam imitari numquam nisi clarum, nisi nobilem,* istam si qua est offensionem tollet idem, quo supra usi sumus, Cyprianus, qui de mortalitate c. 25 (vol. 1, p. 313) ita scribit *si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus iam fatigata iam lassa aedificiis senectute labentibus ruinam proximam minaretur.* Haec ille: et nos non feremus in Minucio *iam desponsatas iam destinatas,* ibi ubi hoc agebatur, ut has virgines, quas sine more rapuit Romulus, iam non suas fuisse cum pondere affirmaretur?

Post ea quae supra exscripta sunt Minucius eodem capite pergit haec de Romanorum religione irreligiosa exsequi.

> *Iam finitimos agro pellere, civitates proximas evertere cum templis et altaribus, captos cogere, damnis alienis et suis sceleribus adolescere cum Romulo regibus ceteris et postremis ducibus disciplina communis est. 5. Ita quidquid Romani tenent, colunt, possident, audaciae praeda est: templa*
> 5 *omnia de manubiis, id est de ruinis urbium, de spoliis deorum, de caedibus sacerdotum: hoc insultare et inludere est, victis religionibus servire, captivas eas post victorias adorare; nam adorare quae manu ceperis, sacrilegium est consecrare, non numina. 6. Totiens ergo Romanis impiatum est quotiens triumphatum, tot de diis spolia quot de gentibus et tropaea.*
> 10 *Igitur Romani non ideo tanti quod religiosi sed quod impune sacrilegi: 7. neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere, adversus quos arma rapuerunt, et quos postulaverant detriumphatos colere coeperunt.*

In his multa sunt, de quibus seorsum ab editoribus sentimus; velut quod in hac sententia (9) *tot de diis spolia quot de gentibus et tropaea* cum Halmio plerique omnes

nunc *de gentibus sunt tropaea**) edunt, ei non probabitur, si quis in hoc genere scriptorum quam frequenter similibus sententiis *et* particula quamvis supervacanea addi soleat attenderit; sic Tertullianus, ne nihil sit exempli, contra gnost. 1 *tot venena quot et genera, tot pernicies quot et species, tot dolores quot et colores*, et idem saepissime, vel Cyprianus de bono patientiae c. 2 (vol. 1 p. 397) *tam illic patientia falsa est quam et falsa sapientia est;* vel idem, ne de positu particulae apud Minucium dubites, de opere et eleemos. c. 18 (p. 387) *quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur deo et numerus hostiarum.* Sed nos haec et similia non persequemur: de extremis tantum disputabimus dedita opera; in quibus (12) *postulaverant* per errorem scriptum esse neminem fugit; cuius emendandi causa quod a Dombarto propositum est *prostraverant* speciosum est multisque perplacuit, sed ubi suum locum in sententia occupabat, turbae oriebantur; quas ut pacarent *sed* posuerunt pro *et*, hac sententia separata a priore, in qua iam *rapuerant* maluerunt quam *rapuerunt* scribi. Itaque ab illo initio longius progredientibus denique haec oratio nata est *neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere, adversus quos arma rapuerant: sed quos prostraverant detriumphatos colere coeperunt.* Ita vero primae coniecturae, quae reliqua ex se peperit, probabilitas periit, nec sententia ipsa in hunc modum constituta placere potest, quae ab eo discedit, quod summum erat, cur deos hostiles Romani adiutores in bellis habere non potuerint. Itaque redeundum est ad traditam formam *neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere adversus quos arma rapuerunt et quos postulaverant detriumphatos colere coeperunt*, et hoc iam firmiter tenendum est par enuntiatorum relativorum *adversus quos arma rapuerunt et quos detriumphatos colere coeperunt* coniectando temptari non debere**); in quorum altero si tamen *prostraverant* (pro *postulaverant*) recipiendum est, hoc non potest fieri nisi addita particula temporali: *et quos* ubi (postquam) *prostraverant detriumphatos colere coeperunt*; sed hoc, ne quid de oratione dicamus, emendandi quidem probabilitate non commendatur; utrique melius satisfiet, ex *postulaverant* si recuperatur *post victoriam*, h. e. idem quod supra in simili oratione positum erat (7) *captivas eas post victorias adorare,* et quod in hac sententia propter *detriumphatos* aegre desiderari poterat; quod per errorem abiisse in *postulaverant* nemini incredibile videbitur cum deliberat, scribentes saepe specie duci quam ex primis syllabis capiunt totius vocabuli, et ex initio huius scripturae *poſtuict* si

---

*) Eadem correctione Halmius usus c. 19, 15 pro his quae sunt in codice *eadem fere et ista quae nostra sunt* edidit ceterisque probavit *eadem fere sunt ista quae nostra sunt;* sed postquam Minucius in eodem capite iam bis philosophorum cum christianis consensum memoravit 4 *vides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem consonare;* 5 *horum quoque similis de divinitate consensio est*, certe *et ista* habebat quo referretur.

**) Idque Dombartus postea ipse perspexit, qui in editione a. 1881 *et quos* retinuit verbo *postulaverant* incluso. — In alteram partem longius processit Hartelius (ann. gymn. Austr. 1869 p. 357) qui hanc sententiam *Sed quos prostraverant, detriumphatos colere coeperunt* a superioribus seiunctam cum insequentibus maluit quadam ratione coniungi.

quis *poſtula* legere sibi visus erat, reliqua sua sponte sequebantur. Sed quidquid de erroris origine iudicatur, orationis formam non putamus posse inveniri quae aptior sic hac

> *neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adiutores habere adversus quos arma rapuerunt et quos post victoriam detriumphatos colere coeperunt.*

v. Caput 33 ab his sententiis orditur:

> *Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis videmur sed deo admodum pauci sumus; nos gentes nationesque distinguimus: deo una domus est mundus hic totus. Reges statum regni sui per officia ministrorum diversa noverunt: deo indiciis opus non est: non solum in oculis eius sed in sinu vivimus.*

Quarum sententiarum quae est de regibus, non ita tradita est in codice sed ab Halmio, adhibita Meursii coniectura *statum . . diversa,* constituta, eamque formam orationis tres deinceps editores Dombartus (nisi quod *officia m. universa* maluit), Cornelissenus, Baehrensius recipiendam duxerunt, neque vidimus omnino qui vel dubium moverit de veritate. Et tamen aut fallimur aut fidentius asseverare licet, haec irrita esse et reiectanea. Omittimus *diversa* vocem inutilem esse et quam nemo desiderasset nisi quid emendationis perficiendae causa efficiendum fuisset ex *universa,* quae est codicis scriptura, et *statum* ad *tantum* relatum, quod vulgabatur ante, habere aliquam probabilitatem, nullam si conferatur cum codicis scriptura quae est *tam̄* h. e. *tamen.* Sed quaerimus in his quae scripta sunt in codice

> *reges tamen regni sui per officia ministrorum universa noverunt: deo indiciis opus non est*

quid sit quod non probe scriptum esse merito existimetur. Halmius quidem in praefatione (p. XXIV) *regni . . universa novisse* locutionem vix latinam esse ait et Minucium alias aptius loqui solere. Quodsi verum esset, tamen cavendum erat, ne abiicienda *universi* notione, quae quid faceret ad sententiam ex ipsa facile percipiebatur, reponenda autem *diversa* voce inani plus damni orationi quam salutis afferretur: neque hoc Halmii sensum plane praeteriit, qui se antequam Meursii emendationem cognosceret *statum regni . . universum* coniecisse adnotat; quod erat ad sententiam commodius, coniecturae quidem probabilitatem adiuvare non poterat. Sed quod negat *regni universa* latinum esse, redarguitur vel his quae Ambrosius scribit in Hexaem. lib. 1, 9, 33 *repente per universa mundi fulgor lucis infusus,* quod nemo reprehendet, quamquam Ciceronem non ignoramus *totum mundum, mundum universum* plerumque appellare. Sed illud dicendi genus nullo tempore a latini sermonis usu alienum erat: velut Varro, ut pauca memoremus, de ling. lat. 5, 162 scribit *posteaquam in superiore parte cenitare coeperunt, superioris domus universa cenacula dicta*; ubi non utemur Spengelii commento qui *superior domus universa cenaculum dicta* scribendum proposuit; Catullus in c. 29, 23 *urbis (orbis) . . perdidistis omnia*; poeta Culicis 60 *et probet illis Omnia luxuriae pretiis*; nam Hauptium *illis somnia l. spretis* edentem non probamus neque secutus est Fr. Leo; Gellius 14, 1, 3 *crederemus omnia rerum humanarum et*

parva et maxima tamquam stellis atque sideribus evincta duci; denique Ulpianus in Digestis Mommsenianis 1 p. 89, 2 *ita demum transferri a praetore iudicium permittatur, si quis omnia iudicii ab eo transferre paratus sit; ceterum si velit quaedam transferre, quaedam relinquere, iuste procurator hanc inconstantiam recusabit:* sic enim, *omnia iudicii,* non *iudicia* recte scribi Mommseni adnotatio probat. Quodsi *regni . . universa* Minucio adimendum non est, actum est de reliqua emendatione, nec dubitabimus iam retinere quae sunt in codice *reges tamen regni sui per officia ministrorum universa noverunt: deo indiciis opus non est;* in quibus *tamen* particula quid sibi velit, quamquam interpretes non videntur perspexisse, sententiarum contrariarum ratio patefacit; quae nunc plane eandem in vim posita est quam habet apud Ciceronem cum scribit (de nat. deor. 1, 36, 101) *ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratas, vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare sed ne factum quidem omnino;* vel de div. 2, 38, 80 *Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae: nos quem?,* et Acad. pr. 2, 19, 61. Neque insolens est iste usus particulae, cuius plurima sunt exempla vel apud Livium, qui ita scribit 28, 27, 5 *et illi tamen Mandonium atque Indibilem duces furoris secuti sunt, vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis;* aut 5, 51, 3 *et cum victoribus Gallis capta tota urbe Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint habitaverint, victoribus Romanis recuperata urbe arx quoque et Capitolium deseretur.* Ceterum apud Minucium particula eum locum obtinet quem apud Ciceronem (de nat. deor. l. c.), non ut addita sit ei voci cui inservit, sed ut totam potius sententiam amplectatur. Verum apud Minucium erit fortasse qui in isto ordine orationis cum bis seiungantur quae coniungi oportebat offendat eumque nostris rationibus repugnare instet. Cui primum concedendum est potuisse haec ea serie ordinari quam sententia monstrabat, *reges tamen per officia ministrorum regni sui universa noverunt;* sed quod verba *per officia ministrorum,* in quibus pondus est sententiae, media inter cohaerentia illa *regni sui . . universa* interposita sunt, non minuitur vis sed extollitur; et videmus Minucium saepius secundum casum a suo nomine interpositis aliis non inconsulto separare, velut c. 19, 4 *vides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem consonare,* aut ibidem 14 *quae tota esset caelestis nisi persuasionis civilis nonnumquam admixtione sordesceret.* Quae vulgaria sunt neminique suspicionem movent, immo fortasse ut egregie formata laudantur. Sed idem cum scripserit (putamus enim scripsisse) c. 18, 6 *generi et soceri bella toto orbe diffusa sunt, et tam magni imperii duos fortuna non cepit,* novissimi ex arbitratu vetustioris praecipiunt ordinem mutandum esse, *tam magni imperii fortuna duos non cepit.* Quidni? Lucanus ait (1, 110) *Non cepit fortuna duo,* et Florus 2, 13 (p. 96, 2 Iahn.) *tamquam duos tanti imperii fortuna non caperet.* His enim locis ipse adeo Halmius usus est ut istam opinionem sublevaret. Eamne igitur ob causam Minucio non licebat scribere *tam magni imperii duos fortuna non cepit,* et docti homines ne sentiunt quidem cur hoc ille maluerit? Qui si sibi constitissent, eundem vetare debebant scribere quae c. 29, 1 leguntur *nobis*

non licet nec audire, etiam pluribus turpe defendere est: poterat enim *etiam pluribus defendere turpe est,* sed attentius rimanti non temere videbitur illud alterum ante habuisse, non magis quam Cicero (Acad. post. 2, 34, 108) *sed brevi res potest tota confici* inconsulto scripsit cum posset *sed brevi potest res tota confici,* aut (de nat. deor. 1, 33, 91) *mihi quidem admirari luberet in homine esse Romano tantam scientiam.* Sed haec levia sunt: gravius illud, quod apud Minucium quae leguntur c. 30, 4 *Tauris etiam Ponticis et Aegyptio Busiridi ritus fuit hospites immolare, et Mercurio Gallos humanas vel inhumanas*) victimas caedere, Romani Graecum et Graecam Gallum et Gallam sacrificii viventes obruere* variis modis deformarunt deturparuntque, ob eam causam, quia aut intelligere aut tolerare noluerunt Minucium dicere *Romani sacrificii* (sc. *fuit) Graecum et Graecam Gallum et Gallam viventes obruere*, maluisse autem haud obscuro consilio cum *Romani* statim *Graecum et Graecam Gallum et Gallam* coniungere; et si esset *Romani Graecam sacrificii viventem obruere,* neminem putamus offensurum fuisse, sed ne nunc quidem, quoniam haec *Graecum et Graecam, Gallum et Gallam* quasi unius notionis vinculo continentur, coniecturis indulgeri par est; atque illa imprimis quae sunt *Romani . . sacrificii* correctionem non recipere, indicio videntur Livii verba, quorum fortasse memor fuit ipse Minucius cum illa scriberet (22, 57, 6) *interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quae Gallus et Galla, Graecus et Graeca in foro boario sub terram vivi demissi sunt in locum saxo consaeptum iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum.* Sed subsistimus ne etiam longius abripiamur et ad alios scriptores traducamur, quandoquidem alibi quoque videmus artificiosiore collocatione verborum mirifice nonnumquam doctos irretiri et a vero abduci. Interea de Minucii loco cui hoc caput dicavimus desinant dubitare.

VI. Quae de incendio mundi exponuntur c. 34, 1

> *Ceterum de incendio mundi aut improvisum ignem cadere aut difficile, non credere vulgaris erroris est. Quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire? caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur, ita ut coepit, si desierit fon-*
> 5 *tium dulcis aqua maria nutrire, in vim ignis abiturum Stoicis constans opinio est, quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat, et Epicureis de elementorum conflagratione et mundi ruina eadem ipsa sententia est*

ea ita quemadmodum supra scripsimus Halmius de opinione Dombarti constituit eandemque conformationem recentissimis editoribus probavit. Quae nobis iam olim incredibilia visa sunt, neque umquam dedocti sumus. Non loquimur de ipso initio,

---

*) Halmio verba *vel inhumanas* suspecta erant de glossemate, neque improbarunt posteriores. Videntur lusum non perspexisse: *humanas hostias* Livius dixit loco supra allato, item Sallustius in or. Lepid. 14 *simul humanas hostias vidistis;* humanae autem hostiae vel victimae dicuntur homines qui pro hostiis vel victimis mactantur. Sed quia humana dicuntur etiam quae hominum moribus digna sunt, hac ambiguitate nominis ludens dicit *humanas vel inhumanas victimas*, h. e. humanas victimas, quae proprie vocantur, sed quae rectius inhumanae vocarentur.

de quo satis certa afferri posse diffidimus, sed de iis quae Dombarto auctore effecta sunt (4) *ita ut coepit si desierit.* Si enim a verbis (3) *caelum quoque* Minucius Stoicorum opinionem de incendio mundi enarrare incipit, haeremus in *quoque* particula, haeremus in verbis *ita ut coepit,* quae plane pendent neque inveniunt cui adhaerescant, haeremus denique in hac mirifica ratione qua universae sententiae de interitu rerum omnium quae ortae sunt nullo probabili transitu facto adnectuntur et haec Stoicorum opinio et reliquorum philosophorum sive de incendio sive alia quacumque ruina mundi sententiae. Hae quas significamus offensiones nullae sunt, si codicem explicamus eiusque memoriam sequimur; ubi hae se sententiae excipiunt:

> *Quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt, occidere, quae facta sunt interire, caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur ita ut coepisse desinere.*

Quae plane egregia sunt: nunc quod universe de omnibus quae orta vel facta sunt, idem de caelo *quoque* dicitur, et perapte, ut supra *quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire,* sic nunc de caelo *ita ut coepisse desinere,* quoniam ex initio sumpto desinendi necessitas deducitur, velut Seneca in simili disputatione scribit ad Polybium 1, 1 *ceterum quidquid coepit et desinit,* et Cicero saepius, de nat. deor. 1, 8, 20; 1, 10, 26 *quasi non omne quod ortum sit mortalitas consequatur,* 1, 24, 68 *si ortus est deorum, interitus sit necesse est,* Minucius denique ipse c. 21, 10 *moritur omne quod nascitur* (cf. 11, 3). Quo magis apparet haec non posse separari ac distrahi *caelum quoque ita ut coepisse desinere,* quodque non *ita ut coepit desinere,* sed concinnius etiam duplici infinitivo posito loquitur, in proximo habet exemplum (10) *hominem a deo ut primum potuisse fingi ita posse denuo reformari,* quamquam eodem tenore statim altera forma sequitur *sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reparari.*

Ab his autem, quae sic uti scripta sunt in codice defendimus, interstitio quodam maiore separata sunt quae insequuntur:

> *fontium dulcis aqua maria nutrire, in vim ignis abiturum Stoicis constans opinio est, quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat.*

Haec apparet nonnulla parte truncata esse: nova sententia transitus parandus erat ab illis universe dictis ad enumerandas singulorum philosophorum sententias; desideratur etiam aliquid ad integritatem sententiae quae condicionem indicat qua mundum in vim ignis abiturum credunt Stoici. Haec plura sunt quam quae certius restitui possint: satis sit sententiam qualis fere fuerit significasse. In qua re nos Cicero adiuvat, cuius libros de natura deorum quanto studio Minucius amplexus fuerit, multa sunt quae doceant; itaque nunc ad suas rationes retulit quae 2, 46, 118, leguntur: *sunt autem,* inquit Stoicus Tullianus, *stellae natura flammeae: quocirca terrae maris aquarum vaporibus aluntur iis qui a sole ex agris tepefactis et ex aquis excitantur: quibus altae renovataeque stellae atque omnis aether refundunt eadem et rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat aut admodum paulum, quod astrorum ignis et aetheris flamma consumit. Ex quo eventurum nostri putant . . ut ad extremum omnis mundus ignesceret,*

cum humore consumpto neque terra ali posset neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non potest: ita relinqui nihil praeter ignem eqs. Sed accedit locus alter ex libro tertio 14, 37 ubi haec leguntur: *non iisdem vobis placet omnem ignem pastus indigere nec permanere ullo modo posse nisi alatur? ali autem solem lunam reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis?* Quorum itidem Minucius cum illa scriberet recordatus videtur. Unde intelligitur apud Minucium non id dici quod videri poterat, *dulcem aquam maria* nutrire, sed haec duo *dulcis aqua* et *maria* pari iugo connexa nescio quid aliud, astra videlicet, nutrire dicebantur, fuitque fortasse de perpetua Minucii consuetudine ita scriptum: *fontium dulcis aqua* [et aqua] *marina.* Sed hoc utut est, totius quidem loci rationem videmur nobis recte patefecisse et auctores sumus, haec ut in posterum ita edantur.

> *Quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quae orta sunt occidere, quae facta sunt interire, caelum quoque cum omnibus quae caelo continentur ita ut coepisse desinere. *** fontium dulcis aqua maria nutrire, in vim ignis abiturum, Stoicis constans opinio est, quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat.*

VII. Adhuc Minuciani libelli ordinem secuti sumus: nunc praeter ordinem de capite asini disseremus, cuius mentio fit c. 9, 3, ubi haec vulgo leguntur.

> *Nec de ipsis, nisi subsisteret veritas, maxime nefaria et honore praefanda sagax fama loqueretur. Audio eos turpissimae pecudis caput [asini] consecratum inepta nescio qua persuasione venerari: digna et nata religio talibus moribus.*

Quae verba (nam de re omnia nota sunt neque nostra opera desideratur) haec igitur verba quod non suo loco tractavimus, timidi sumus et cum in unam omnes opinionem ruere videamus, si iis quae vulgo probantur assentiri non possumus, palam tamen cunctis repugnare verecundia prohibente non audemus. Itaque cunctabundi hanc quaestionem asininam identidem reiecimus, et praestabat fortasse eam omnino non tetigisse. Sed denique res animum pupugit, ut contra non audenter sed modeste ire conaremur, si quid forte vinceremus: verum si iam id quod volumus non assequimur, erit tamen fortasse qui hanc non frustra a nobis sumptam operam fateatur.

Itaque quis non affirmavit post Davisium *asini* illo loco non scriptum esse a Minucio sed ab interpolatore adiectum, qui eam vocem ex Octavii responso sumpserit (c. 28, 7) ita huic convicio occurrentis *inde est quod audire te dicis caput asini rem nobis esse divinam.* Eamque opinionem posteaquam Halmius quoque probavit, nemo est posteriorum editorum qui non *asini* nomen notaverit ut spurium: eiecit enim nemo, ac videntur paene specie duci ut quam vocem deletum iverunt eam tamen ita habeant quasi adesset. Quare ne nos impediat ac ludat vocabulum, quod abesse volunt, age consideremus ea quae restant, illo ut oportebat reiecto: *audio eos turpissimae pecudis caput consecratum inepta nescio qua persuasione venerari.* Quamnam igitur *turpissimam pecudem* dicit Caecilius? in unum enim asinum hoc cadere, ut cum *tupissima pecus*

appelletur, nemo nisi de asino cogitet, quis hoc contenderit, et Ennius *simia* inquit *quam similis turpissima bestia nobis.* Hoc autem in ambiguo relinquere, ut ex adversarii demum responso legentes comperiant, cuius pecudis caput dicatur, non nimis prudentis esse consilii videtur. Quare si interpolator *asini* vocem addidit, scriptoris socordiam aliqua parte sublevasse iudicandus est. At, inquiunt, collocatio prodit manum interpolatricem: *audio eos turpissimae pecudis caput asini consecratum venerari.* Hoc ergo est quod vindicari oporteat, ut si forte contigerit, interpolati suspicione nomen levetur. Ac nos dum haec legimus quae sunt apud Festum p. 146, 29 Th. — *minimi habeatur* (flamen) *Pomonalis quod Pomona levissimo fructui agrorum praesidet pomis,* videmur eandem orationis formam agnoscere quae est apud Minucium, *turpissimae pecudis caput asini consecratum venerari;* et si Paulus diaconus Festina illa sic refert *quod Pomona levissimo fructui agrorum praesidet, id est pomis,* non est quod eas voculas aut Festo addamus aut Minucio, sed apertius ratio indicatur qua descriptioni nomen appositi loco sed media voce interiecta adnectitur. Hoc vero genere appositorum saepius usi sunt veteres, velut Seneca scribit ad Marciam 1, 4 *si illum ob duas res pulcherrimas in oblivionem coniectum eloquentiam et libertatem non eruisses;* artificiosius paulo sed in summa rei compariter Apuleius Metam. 6, 15 *optimi Iovis regalis ales illa repente propansis utrimque pinnis affuit rapax aquila;* et ibidem 6, 12 *inde de fluvio musicae suavis nutricula leni crepitu dulcis aurae divinitus inspirata sic vaticinatur arundo viridis.* Cadit autem haec ratio maxime in nomina propria illo modo, h. e. seorsum a praemissa laudatione, adiecta, velut apud Ciceronem pro Sestio c. 3, 7 *ducit uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam L. Scipionis.* Putamus enim hoc revera idem genus esse, aut quid hoc differre dicimus sive a Minucii verbis *turpissimae pecudis caput asini consecratum,* sive a Festi *levissimo fructui agrorum praesidet pomis,* reliquisque quae attulimus. Sed addimus alia; pro Muren. 9, 20 *fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus L. Lucullo fuit;* ubi non defuit qui nomen proprium demendum censeret. Nempe sic solent praeclari critici: subitis opinionibus abrepti culpant damnant delent: quod ipsis placet tantum consulere, numquam quid veteribus probatum fuerit, accurata observatione persequi. Itaque in his quae Cicero scribit ad Atticum (1, 19, 8) *ut crebro mihi vafer ille Siculus insusurret Epicharmus cantilenam illam suam νᾶφε κτλ.,* inde a Manutio nomen poetae tantum non omnes sustulerunt. Sed iidem qui in illa re Manutium probant patienter ferunt quae leguntur Tusc. disp. 4, 2, 3 *gravissimus auctor in Originibus dixit Cato morem apud maiores hunc epularum fuisse.* An vafrum illum Siculum magis notum fuisse quam Originum scriptorem putant? Collocatio autem nominis utrobique eadem est. In qua re illud quoque reminiscendum est, veteres nec solum Romanos, etiam Graecos (de quorum usu nonnulla in prooemio indicis lect. hib. a. 1885/86 p. 10 exposita sunt) saepe nomina addere solere ubi opus non erat addi sed tantum plenioris ac rotundioris efficiendae orationis causa. Sed illa nunc nos non persequimur: de loco tantum appositorum agimus. Cuius generis haec etiam enumeramus: de orat. 1, 16, 69 *constat,*

hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; ibid. 2, 3, 10 *sive iudicio ut soles dicere sive ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo . . refugisti;* ubi nomen Kayserus induxit, defendit Sorofius; Tusc. disp. 1, 18, 41 *sed hic quidem* (Aristoxenum dicit) *quamvis eruditus sit, sic ut est, haec magistro concedat Aristoteli, canere ipse doceat*; ibid. 3, 15, 31 *hic est enim ille vultus semper idem quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate,* quod ne C. F. W. Muellerus quidem perferendum duxit, sed nulla parte dispar est ceteris et numerus orationis requirit nomen adiectum; de nat. deor. 2, 34, 88 *quam nuper familiaris noster effecit Posidonius;* ibid. 3, 32, 80 *cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae specimen ante simulacrum Vestae pontifex maximus est M. Scaevola trucidatus?* 81 *cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?* Sed ne in uno Cicerone haereamus, cuius multa addi possunt*), Livianum unum apponimus, 27, 34, 7 *donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere*, unum etiam Iustini, 5, 6, 10 *crudelitatem civium metuens cum octo navibus ad regem Cypriorum concedit Euagoram.*

Ad Minucium tandem ut redeamus, satisne existimabimur explicato usu late patente tutati esse verba eius *turpissimae pecudis caput asini?* Qui quidem nobis videtur, quia scite, quo erat subtili elegantiae sensu, suum apposito locum assignavit, iniquissime vituperatus esse a doctis et parte quadam sua spoliatus.

VIII. Finem facimus disputationis Minucianae in Platone. Cuius in Phaedone cum multa praeclara sunt tum illa quae gratissimo lepore Socrates de causis et originibus *μισολογίας* et *μισανθρωπίας* exsequitur h. e. sermonum odii et odii hominum paribus radicibus nascentium. Ex qua parte sermonis pauca selegimus quae cum nostro consilio coniuncta sunt: primum illa, ex quibus occasio rei cognoscitur, p. 138, 27 Sch.

> *πάντες οὖν ἀκούσαντες εἰπόντων αὐτῶν ἀηδῶς διετέθημεν, ὡς ὕστερον ἐλέγομεν πρὸς ἀλλήλους, ὅτι ὑπὸ τοῦ ἔμπροσθεν λόγου σφόδρα πεπεισμένους ἡμᾶς πάλιν ἐδόκουν ἀναταράξαι καὶ εἰς ἀπιστίαν καταβαλεῖν οὐ μόνον τοῖς προειρημένοις λόγοις ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ὕστερον μέλλοντα ῥηθήσεσθαι, μὴ οὐδενὸς ἄξιοι εἶμεν κριταὶ ἢ καὶ τὰ πράγματα ἄπιστα εἴη.* —

---

*) Est etiam aliud genus nominum a Cicerone additorum praeter necessitatem quod criticis valde odiosum est: talia dicimus Tusc. disp. 3, 32, 77 *et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur;* delent alterum nomen cum Bakio plerique; ibid. 2, 7, 17 *magna mehercule laus et eo ipso, per quem iuravi, Hercule, digna*: delent *Hercule* iidem. Neque negamus utrobique nomen abesse potuisse, dubitamus quam recte tollatur quod Cicerone non indignum erat. Ceterum sine offensione leguntur haec de div. 1, 54, 123 *idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum esset Lachete praetore fugeretque cum ipso Lachete, ut ventum est in trivium, eadem qua ceteri fugere noluit.* Addimus Acad. pr. 2, 14, 45 *nam qui voluit subvenire erroribus Epicurus iis qui videntur conturbare veri cognitionem . . nihil profecit.* Delet nomen cum Baitero Muellerus, sed hoc propius accedit ad appositorum genus de quo supra dicimus; neve haereas in eo quod medium est nomen in *erroribus iis,* cf. de nat. deor. 2, 9, 24.

Deinde de re ipsa p. 140, 21 *ἀλλὰ πρῶτον εὐλαβηθῶμέν τι πάθος μὴ πάθωμεν. Τὸ ποῖον; ἦν δ' ἐγώ. Μὴ γενώμεθα, ἢ δ' ὅς, μισόλογοι ὥσπερ οἱ μισάνθρωποι γιγνόμενοι, ὡς οὐκ ἔστιν, ἔφη, ὅ τι ἄν τις μεῖζον τούτου κακὸν πάθοι ἢ λόγους μισήσας. γίγνεται δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τρόπου μισολογία τε καὶ μισανθρωπία. ἥ τε γὰρ μισανθρωπία ἐνδύεται ἐκ τοῦ σφόδρα τινὶ πιστεῦσαι ἄνευ τέχνης, καὶ ἡγήσασθαι παντάπασί γε ἀληθῆ εἶναι καὶ ὑγιῆ καὶ πιστὸν τὸν ἄνθρωπον, ἔπειτα ὀλίγον ὕστερον εὑρεῖν τοῦτον πονηρόν τε καὶ ἄπιστον καὶ αὖθις ἕτερον· καὶ ὅταν τοῦτο πολλάκις πάθῃ τις, καὶ ὑπὸ τούτων μάλιστα οὓς ἂν ἡγήσαιτο οἰκειοτάτους τε καὶ ἑταιροτάτους, τελευτῶν δὴ θαμὰ προσκρούων μισεῖ τε πάντας καὶ ἡγεῖται οὐδενὸς οὐδὲν ὑγιὲς εἶναι τὸ παράπαν . . . καὶ δῆλον ὅτι ἄνευ τέχνης τῆς περὶ τἀνθρώπεια ὁ τοιοῦτος χρῆσθαι ἐπιχειρεῖ τοῖς ἀνθρώποις.* — P. 141, 24 *ἀλλὰ ταύτῃ μὲν οὐχ ὅμοιοι οἱ λόγοι τοῖς ἀνθρώποις . . ἀλλ' ἐκείνῃ, ἐπειδάν τις πιστεύσῃ λόγῳ τινὶ ἀληθεῖ εἶναι ἄνευ τῆς περὶ τοὺς λόγους τέχνης, κἄπειτα ὀλίγον ὕστερον αὐτῷ δόξῃ ψευδὴς εἶναι, ἐνίοτε μὲν ὤν, ἐνίοτε δ' οὐκ ὤν, καὶ αὖθις ἕτερος καὶ ἕτερος·* . . . 142, 11. *οὐκοῦν οἰκτρὸν ἂν εἴη τὸ πάθος, εἰ ὄντος δή τινος ἀληθοῦς καὶ βεβαίου λόγου καὶ δυνατοῦ κατανοῆσαι, ἔπειτα διὰ τὸ παραγίγνεσθαι τοιούτοις τισὶ λόγοις τοῖς αὐτοῖς τοτὲ μὲν δοκοῦσιν ἀληθέσιν εἶναι, τοτὲ δὲ μή, μὴ ἑαυτόν τις αἰτιῷτο μηδὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀτεχνίαν, ἀλλὰ τελευτῶν διὰ τὸ ἀλγεῖν ἄσμενος ἐπὶ τοὺς λόγους ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτίαν ἀπώσαιτο καὶ ἤδη τὸν λοιπὸν βίον μισῶν τε καὶ λοιδορῶν διατελοῖ, τῶν δὲ ὄντων τῆς ἀληθείας τε καὶ ἐπιστήμης στερηθείη.*
Huius disputationis memor fuit ut videtur Minucius*) cum finita Caecilii accusatione priusquam Octavius ad respondendum illius criminibus et conviciis se daret de recta disputandi ratione similem in modum dissereret c. 14, 3.

— — *quamquam magnum in modum me subtili varietate tua delectarit oratio, tamen altius moveor, non de praesenti actione, sed de toto genere disputandi, quod plerumque pro disserentium viribus et eloquentiae potestate etiam perspicuae veritatis condicio mutetur. 4. Id accidere pernotum*
5 *est auditorum facilitate, qui dum verborum lenocinio a rerum intentionibus avocantur, sine dilectu adsentiuntur dictis omnibus nec a rectis falsa secernunt nescientes inesse et in incredibili verum et in verisimili mendacium. 5. Itaque quo saepius adseverationibus credunt, eo frequentius a peritioribus arguuntur: sic adsidue temeritate decepti culpam iudicis trans-*
10 *ferunt ad incerti querellam, ut damnatis omnibus malint universa suspendere quam de fallacibus iudicare. 6. Igitur nobis providendum est ne*

*) In adnotatione addimus, quae scribit Minucius c. 16, 1 *ut conviciorum amarissimam labem verborum veracium flumine diluamus*, in memoriam revocare quae sunt apud Platonem in Phaedro p. 23, 11 *ἐπιθυμῶ ποτίμῳ λόγῳ οἷον ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀποκλύσασθαι.*

odio identidem sermonum omnium laboremus, ita ut in exsecrationem et odium hominum plerique simpliciores efferantur. nam incaute creduli circumveniuntur ab iis quos bonos putaverunt: mox errore consimili iam sus-
15 *pectis omnibus ut improbos metuunt etiam quos optimos sentire potuerunt.*
Apertum est vel obiter legenti haec cum illis cum in universo disputationis argumento tum in multis sententiis singulis magnum in modum conspirare: quae singulatim persequi velle per omnia otiosum est. Tantum dicimus brevi: Minuciana qui impenso studio ad Platonis exemplum retulerit sic scribenda esse intelliget ut supra ad codicis fidem exacta dedimus, neque aut *iudicis* (9) mutandum fuisse aut *adsidue* (9) vel quod sequitur *identidem* (12), quorum utrumque ex Platonis oratione satis fidei nanciscitur; eum vero editorum Minucii qui *taedio* scribi oportere pro *odio sermonum* (12) coniectaret longius a vera ratione aberrasse.

Scr. m. Decembri a. MDCCCXCIII.